Нові сполохи

1. Декаденти. Така нестерпно цілісна реальність! І ця викшталтувана мова, якою вже все-все-все сказано... Вони пили спирт і курили гашиш, мляво стискаючи передчасно зів'ялі груди своїх екзальтованих коханок або обвислі сідниці гістеричних і ревнивих коханців. Деякі стрілялися: темна кров густо заливала канапи. "І хай не буде в тебе інших богів, окрім твого Я". Парча й оксамит, золоті і пурпурові тони, срібло і кришталь, і порцеляна, ряботіння арабських килимів, породисті пси, які уважно стежать за конвульсіями переплетених тіл, а потім задирають довгі свої морди до високих стель з ліпленнями та розписами і виють. Крильцята мертвих метеликів, ніжні і холодні на дотик. Кружляння опадаючого листу. Глибокі тріщини, які зміяться палацовими стінами і яких ніхто не помічає за густим диким виноградом. Занедбаний парк, затхла вода ставу, над яким стоїть потемніла від осінніх дощів альтана. Навіть природа довкола них помирає по-їхньому: з акторськими репліками, плиткою гістерією, з наївним переконанням, що це не надовго, в кожному разі, не назавжди. Знудження і пересит: не від надміру страв та напоїв, а від того, що не смакують вони, не тішать. І приємний тягар револьвера у тонкій руці з довгими тендітними пальцями, які пам'ятають стільки сонат і ноктюрнів. До дідька сонати! Їдемо до циганів! Їхні манірні вірші, просякнені всесвітньою печаллю, швидкодіючими отрутами, безпомічною магією глибоких чорних очей. Їхні туберкульози і туберози, божевілля, часом справжні, частіше награні. Довірлива естетика виродження, сумні і безпристрасні збочення, нікому не потрібні секрети. Їхня остання осінь, — ох, осінь, ох, остання!., але наша, наша, наша, — навіть отака, викшталтувана у своїй дискретності...

2. Гріховність. Навіть вина — текуча. Течія без джерела, вина без провини. Так сказали старі євреї: що ми всі грішні, один лише Бог святий. Це колір нашої шкіри і сама шкіра. Ми обтягнені гріховністю, вона надає нам форми, завдяки їй ми живемо, відгороджені один від одного, і помираємо, обдерті з неї. Гріховність — це не відчуження,

створене окремішністю наших тіл; гріховність — це шкіра, яка щільно нас облягає. Втім, не так уже й щільно, коли ми потрапляємо в старість. Наша шкіра, наша гріховність, наша течія таки доносять нас, щоправда, не всіх, до старості. Але й гирла для цієї течії не існує. І нам не врятувати своєї шкури.

3. Полонений. Він не знає, чим є свобода і чи існує вона взагалі: натомість той стан перманентної неволі, в якому він перебуває все свідоме життя і в якому може утотожнювати себе з собою, знайомий йому до найменших подробиць, як власне відображення у дзеркалі. Абсурдність ситуації поглиблюється ще й тим, що він знаходиться потойбіч колючого дроту, яким по периметру обнесена в'язниця. Інколи саме вона здається йому островом свободи, хоча це, звісно, ілюзія. Для того, щоб жити далі, необхідно застосувати чітке розрізнення поміж свободою і неволею, роздробити тотальність останньої. І він збирає різноманітне начиння для подрібнення неволі: заварник на чай, книжки поетів і філософів, сопілку, мертвих осінніх метеликів на узбіччі. Інколи ті, з-за дроту, продають йому зроблені власноруч люльки, ножі і розп'яття.

4. Кафка. Страх перед тим, що найбільше любиш: перед самотністю і людьми. Стара Прага, будиночок на вулиці Алхіміків, коханий образ ненависного батька, листи до Мілени. Часом усе це вщухає, але ненадовго. Вічно недописані романи, безсоння і болі в голові. Розгорнути улюбленого Флобера, як ліків зажити погоди духа та легкої іронії, ледь забарвленої співчуттям, а може, ненавистю, і знати, що вони стосуються тебе так само. Писати про це в черговому щоденнику, теж спротивілому й необхідному, звільняючись від співчуття, ненависті, від любові і страху бути нелюбим. "Він ніколи не буде здоровим, Максе, допоки матиме цей страх", — пише Мілена в листі до Брода. А через сторінку: "Це ми всі, цілий світ і всі люди — хворі; а він єдиний здоровий чоловік…" Отож: страх перед власним здоров'ям. І страх перед реальною хворобою, бо в цьому житті, на жаль, усе надто реальне. Навіть та сова, яка щоночі сидить перед його вікном у підвіденському санаторії, якраз тоді, коли

він зібрався видужувати. Тобто стати таким, як усі? Єдине, що можна сказати навздогін, — цей страх не був даремним.

5. Чорне і біле. Вчинки самотньої людини неможливо класифікувати. "Чесноти" або "вади" з'являються як суще тільки в суспільній колективній свідомості. Для самотника всі без винятку його діяння є однозначними і не вписуються до жодної ієрархії цінностей. Приготування їжі, читання книжок, молитва або гра на сопілці рівні в його очах, позаяк ці справи нема кому порівнювати. Але від численних табу та критеріїв, засвоєних під час бування межи людьми, важко звільнитися одразу. Інколи очищення і врівноважування триває роками, тим довше, чим довше ти залишався у видресируваному табуні. Біда багатьох, у тім числі й самотніх філософів, полягала в тому, що вони намагалися втілити новий і найпереконливіший для них досвід самобутності у формах мови, які витворило старе істнування. І це при тому, що сама мова вкрай необхідна самотникові. Темний Геракліт і темний Гайдеґґер є яскравими свідченнями того, як мова старається відшукати саму себе — безлюдну.

6. Panta rei. Справді реального (якщо воно істнує) неможливо змінити. Але цілком можливо змінити форми сприйняття цього реального, способи свого часування. Ось цим і займається людина протягом тисячоліть (і протягом дня), шукаючи, часом успішно, все нових і нових прийомів зміни свідомості. Тепер її перестали задовольняти імітації, пропоновані художниками, письменниками, ба навіть кінорежисерами. Немає сумнівів, що незабаром її не тішитимуть і архаїчний алкоголь, і модерніші наркотики, як і те, що винайдуть (у цьому теж можна не сумніватися) замість них. А проте, можна й не докладати стількох зусиль — і коштів — позаяк усе (в тім числі і форми нашого сприйняття) має властивість змінюватися самостійно і без нашої участі, щоправда, з меншою інтенсивністю (але не завжди). І люди таки навчаться "ловити кайф" від заходу сонця, шуму морських хвиль, пахощів полину, розтертого між пальцями, від доторку до соснової кори… Як мені їх шкода!

7. Темна поезія. Темною, тобто незрозумілою одразу, поезія буває, як правило, з двох причин: або з неможливості сказати інакше, або ж через відсутність того, що треба ословити. Темну поезію, яка створюється попри відсутність несказаного, кличе до істнування невротичне прагнення говорити за будь-яку ціну, демонічний екстаз тих, хто пересвідчився у відсутності духа; загалом це давня традиція, досить згадати апостола Павла і його боротьбу з тими, хто говорив "мовами". "Якже сурма лунає невиразно, хто приготується до бою? Отак воно і з вами: коли ваша мова не має в собі ясних слів, як зрозуміти те, що говорите? Ви будете на вітер говорити!" — каже він у першому посланні до коринтян.

Зразки темної поезії, яка говорить з неможливості сказати інакше, так само можна знайти в Новому Завіті; маю тут на увазі, звичайно ж, Апокаліпсис насамперед.

Але в цілому обидві різнорідні темряви надаються до розрізнення, як многосвітла пітьма містиків, так і позбавлений світла морок їхніх балакучих імітаторів, потребуючи тільки досвіду у спілкуванні з подібними текстами та більше, ніж завжди, зосередженої уяви/уваги.

8. Лихі вісті. Вони завжди несподівані — і водночас знані з виду. У перші хвилини їх важко визнати справжніми; якось безпорадно ми роззираємося навсебіч, розгублено переконуючись, що довколишність продовжує старанно нести на собі ознаки усталеного ладу. Сумирні вірні речі, вони ще не знають про те, що сталося. Можливо, туди, у їхній чистий простір, позбавлений перетікаючого часу, жодні вісті і взагалі все акцидентальне не мають доступу. Але чому створюється враження, що тепер ці речі намагаються слугувати нам іще ретельніше, ніж допервa? Горня, яке ще більш надійно несе в собі чай. Сірники, які одразу спалахують. Ключ, який без перешкод повертається в замку. Так, ніби ці речі стають на наш захист. Так, ніби вони закликають: "Бери з нас приклад і не губи себе". І найменша річ у домі виявляється тоді оберегом та зразком буття.

9. Горбань у собі. Цією вулицею щодня ходить горбатий пастух. Удома він порає господарство, а потім, вечеряючи, слухає радіо — і вкладається до ліжка. Хтось порівнював річ у собі з їжаком (чи навпаки?) Інколи здається, що мати горба — це те саме, що бути їжаком. Аналогія стає очевиднішою, коли уявити собі, як їжак слухає радіо. Йому розповідають про лівих анархістів або про поезію "київської школи", транслюють концерти Дебюссі і Шнітке, запрошують до участі у вікторинах та конкурсах тощо. Він з однаковою увагою слухає про все, не помічаючи ложки, якою занадто голосно сьорбає гарячу юшку, не зауважуючи горба, який є ним і водночас чимось чужорідним. Для горбанів варто було б вигадати окремий образ і подобу Бога, окреме безсмертя, окрему свободу. А також окрему ідею-архетип у Платонових небесах. Їжака не можна назвати потворним — одначе, його можна назвати колючим. Як назвати безсмертного — отже, досконалого у своїй горбатості, — горбаня?

10. Нелюдські страждання. Так звані соціабельні люди страждають через обставини, вигадані спеціально для подібного вжитку підприємливими містифікаторами та мітотворцями, які не мають безпосереднього доступу до влади. Се, мабуть, той щасливий випадок, коли кожен мазохіст зустрічає свого садиста. Відтак вони страждають через занепад мови, маріонеткову державність, забруднення річок, через розшарування суспільства на дуже бідних і дуже багатих, некорисні наслідки колоніалізму, брак паперу тощо. Їхні позаштатні володарі тим часом вигадують новіші й субтельніші способи страждань та знущань. Отся колективна гістерія і всенародні збочення мають у майбутньому неабиякі перспективи, позаяк одні не можуть страждати по-старому, інші не можуть не страждати взагалі, а ще інші вчать підростаючі покоління, переконуючи їх, що лише страждання є правдивим способом буття. Без сумніву, вони ніколи б не сягнули успіху своїми повчаннями, якби в кожному з соціальних страждань не причаїлися сороміцькі солодощі приналежності до цілого і здобутого буттєвого сенсу, хоча і ціле, й сенс, якщо вони з'являються у межилюдському просторі/часі є не меншими і не більшими ілюзіями за колективні страждання та гуртові насолоди.

11. Пійманий Сковорода. Од світу дуже легко втекти; епітафія на могилі Сковороди свідчить лише про його велику гординю, від якої він не зміг заховатися і в землі. Для того, щоб утекти від світу, нема потреби виходити з дому і тинятися країною, демонструючи свою втечу знайомим, добре знаючи, що вони щедро винагородять тебе за подібне видовище. Ще легше втекти од світу тому, хто зрозумів, що світ взагалі ні за ким не ганяється або тому, хто побачив, що "світу" як такого не існує, і ніщо не лишається постійним у своєму становищі. А от напади гордині і сприймання себе вийнятковим існують, повторюючись; щоправда, це завжди інші напади іншої гордині на іншого чоловіка; легше всього об'єктувати ці напади в понятті "світ" і заробляти на них сякі-такі дивіденди, демонструвати, як старці демонструють своє убозтво та каліцтво. І дуже важко, майже неможливо, залишитися дійсно одному і самому собі продемонструвати сі напади гордині та вийнятковості, трактуючи їх як спокуси лукавого або дари Господні, позбуваючись їх непривселюдно. Твори Сковороди, мова сих творів, його поведінка, звички, устрій життя тощо — все виказує нам велику робленість і нежиттєздатність, засновані на непогамовних амбіціях, безпідставних назагал через катастрофічну непридатність до будь-якого конкретного чину (навіть шекспірівська метафора про ролі на життєвому кону звучить фальшиво у його вустах). Його юродство, розраховане на глядача, виглядає тим більш неприємним, що як-не-як у XVIII столітті заховатися по-справжньому було ще легше, ніж тепер. Бутафорська торба, з бутафорською Біблією, бутафорською сопілкою і добре напудреною перукою; тією ж пудрою його сентиментальні послідовники пудрять нам мізки до сього дня, позаяк перуки якось уже вийшли з моди…

12. Отче наш. Зриме коливання маятника викликає незримий, на перший позір, рух стрілок; отож, можна сказати, що маятникова мета полягає в обертанні стрілок. Гаразд. Але яка мета цього циклічного обертання, прообразу безмежності? Означування. Стрілки вказують на числа, які є символами годин. Добре. Але яка мета цього означування? Воно нібито надає сенс буттю, вносить розрізнення і лад у безлад та тотальність. Тільки означене, ритмізоване, структуроване вносить

ясність у життя, роблячи його, відтак, стерпним — бо ж змістовним. Але ось що характерно: і знаки-символи, і ритм, і структура, і властиво, зміст, походять з-поза життя, тобто з небуття, з Нічого. Тільки щось, просотане Нічим, тільки життя, прострочене смертю є справжнім життям, реальним чимось, а не безживною імітацією. Тому, строго кажучи, кожна імітація позбавлена сенсу. Достатньо буде згадати про створення Голема. Людей не створюють, їх народжують. І тому кожна без вийнятку людина — дитина Бога.

13. Будильник. Чим довше перебуваєш у в'язниці, тим усе відшліфованішими стають твої звички, перетворюючись із роками у звичаї, а згодом і в обов'язковий ритуал. Харчування об одній і тій самій порі, прогулянки з чітко окресленими маршрутом та тривалістю, постійне і вузьке коло занять, регламентований сон. Коли ти опиняєшся на так званій свободі, то деякі з тих звичок і ритуалів забираєш із собою, гадаючи, що вони складають певну вартість; недаремно їх запроваджували з такою жорстокою впертістю. Знову проминають літа, і ти з сумним подивом, може, навіть з легкою досадою, зауважуєш, що позбувся переважної більшості невольничих звичок. Будишся, коли заманеться, голишся вряди-годи або й узагалі заростаєш кількатижневою щетиною, і навіть міцний чай та тютюн перестають приносити втіху. Таке враження, що ти — будильник з ослаблою пружиною; відчуваючи трем легкого жаху, ти приходиш до небуденного відкриття: жоден будильник не потребує самостійного накручування; більше того, якби він навіть захотів завести себе, то це виявилося б для нього неможливим. Отак його створено. Треба когось іншого. Треба влади. І ти хапаєшся за голову.

14. Безвість. Колись ми болісно очікували на звістку. Щось неймовірно важливе, щось кардинально необхідне для подальшого життя мали сповістити нам невідомі гінці незнаного короля, перевтомлені далекою дорогою і безліччю небезпек та перепон, які чигали на ній. Ми б налили їм вина, дали повечеряти і перебратися в сухе. Проте, як і завжди в подібних випадках, ніхто не з'являвся. Ми опанували сякі-такі ремесла, щоб заробляти собі на хліб; багато хто

завів сім'ю і збудував для неї житло; дехто помер або збожеволів, деякі просто опустилися, переважно через надуживання алкоголю. Перші почали засуджувати останніх — і навпаки. Але стривайте, браття, чи варто це робити? Адже звістки — не було? Не було. Гінці не приходили? Ні. Часом з'являлися прояви, що видавали себе за гінців, але ми швидко навчилися упізнавати таких і проганяти їх із ганьбою. Однак жодного справжнього гінця ми так і не дочекалися. Отож, нічого не сталося? Нічогісінько. Тоді давайте радіти. Якби нам принесли звістку, наказ, доручення тощо, а ми не вислухали їх, або, вислухавши, відмовилися виконувати доручене, тоді б ми могли звинувачувати одне одного і самих себе досхочу; тоді б ми стали переступниками або навіть злочинцями. Але й сього дня, і до смерті ми будемо готові зустріти вісників і здійснити все, що від нас залежатиме, для сповнення волі того невідомого короля, який їх пошле. Хоча, правда й те, що чим ближче до старості, тим глибше ми переконуємося: найкраща звістка — це відсутність будь-яких звісток. Можливо, ті гінці загинули в дорозі. Можливо, вони заблукали або знехтували своїм завданням. Подібні обставини не залежать від нашої волі. І ми будемо жити далі, так, як жили досі, так, як житиметься, — адже більше нічого не сталося, браття, нічогісінько.

15. Кіно і Платон. Пригадуючи кінофільм або розповідаючи про нього комусь іншому — що́ ми бачимо в цей час внутрішнім зором або, ліпше сказати, очима пам'яті? Ряд картин, не обов'язково розміщений у тому самому порядку, в якому він постав перед нами при перегляді. Се можна порівняти з колодою карт: режисер пропонує нам колоду, в якій карти розташовуються у зростаючій послідовності, від шістки до туза, тобто у відповідності з режисеровими уявленнями про цілісність. У нашій пам'яті ці карти перетасовуються і розташовуються, відтак, у довільному порядку, а деякі з них губляться, падаючи на підлогу. Вслід за дамою іде шістка, а за нею валет або дев'ятка. Жодного тобі уявлення про ієрархію! І все ж цей очевидний безлад також тримається на певному стрижні. Наша розповідь — бліде, нечітке, багато в чому неточне, але все ж відтворення первісної послідовності картин, забарвлене індивідуальними трактуваннями і розгадками режисерового задуму.

Переглядаючи фільм удруге, через певний проміжок часу, ми дивуємося, зустрічаючи знайому сцену зовсім не на тому місці, де вона, на нашу думку, мусила б бути. І досить неохоче з цим погоджуємося. Подібні метаморфози відбуваються і з нашими снами, і зі спогадами назагал, які, подібно до кінофільма, є зразками згущеного часу. Відмовляючись від нашої свідомої участі, пам'ять робить неперервний і необоротний час дискретним і повторювальним. Можна припустити, що існують стійкі форми подібної роботи, та що саме їх мав на увазі Платон, розповідаючи про архетипи.

16. Нічний осінній рок. Слухаючи старі рок-групи, такі, скажімо, як "The Doors", "Led Zeppelin" або "Pink Floyd", раптом ловиш себе на думці, що се вже глибока історія. Отож, наша юність, просякнута їхньою музикою, — теж історія і ми непомітно для себе зістарілися? Адже багатьох із тих, хто грав сю музику або слухав її разом з нами, уже немає серед живих. Але ж ся музика, навіть запиляна на мільйонах адаптерів, залишається для нас новою і живою, майже тотожною тій, якою ми почули її уперше. Чим, у такому разі, є історія — отим "майже"? Ледь помітні спотворення улюблених ходів і фраз, щось на кшталт зморшок, які торкнулися коханого обличчя; деякі речі перестали подобатися взагалі, деякі викликають сміх і бажання спародіювати їх, ще інші, до яких ми давніше залишалися індиферентними або ледь "теплими", тепер стали найулюбленішими — поруч із тими, які й не переставали ними бути. Отже, історія — се не радикальна переміна або, точніше, заміна одних речей іншими; се певна передислокація, подібна до перестановки шахових фігур у одній і тій самій партії, при чому деякі постаті зникають, а нові не можуть з'явитися аж до кінця от сеї гри. Історія закінчується разом з нами. І як би не набив оскому цей образ, але ми продовжуємо жити при світлі погаслих зірок і орієнтуватися по них. Сьогоднішня творчість Маккартнея або Гаррісона нічим не поступається, а в дечому й перевершує їхні осягнення пори "The Beatles". Але се вже інша історія і світло їхнє — іншого кольору. Мимоволі з'являється одна не зовсім або ж цілком християнська думка: для того, щоб воскрес Христос, конче необхідний Іуда; для того, щоб ми всі могли грітися біля

неспотвореного історією Леннонового світла, треба було спотвореного розуму Чепмена. Завдяки смерті існує вічність життя.

17. Війна з речами. Я знав одного чоловіка, що майже безперервно воював з речами, при тому, що вони не нападали на нього першими. Цей чоловік постійно заплутувався у шнурах до електричної лампи або праски, горнятка з чаєм випорскували йому з рук і розбивалися вдрузки, ґудзики на сорочці відлітали, ножі ламалися того ж таки дня, коли він їх купував… Згодом я довідався, що той чоловік був наркоманом, тобто відсутнім серед присутніх, солдатом небуття серед сущого. Він уже повернувся до своїх, але речі, з якими він боровся протягом недовгого напівбування, не радіють з цього приводу. Вони тужать за тим, що йому не вдалося прорватися до них, — або, принаймні, перемогти їх. Речі такі безпорадні у своїй вічній любові до минущого. Найгірше, що може статися з ними — це не розбитися або поламатися; найгірше для них — це пережити свого власника, яким би паскудним він не був з людської точки зору. Може, ще й тому слово "річ" — жіночого роду.

18. Збудуй хату. Тільки той, хто ціле життя не мав де прихилити голови, може зрозуміти і навіть відчути те неймовірне щастя, дароване самотникові після довгих безпритульних блукань і ночувань по чужих людях, нехай навіть найдоброзичливіших, по вокзалах, готелях, покинутих сторожках у лісі, кочегарках тощо; щастя: прокинутися серед ночі у власній хаті, виглянути у вікно і побачити, що там падає тихий лапатий сніг, послухати, як злегка поскімлюючи, пес вичісує бліх, а потім неквапливо доїдає рештки вечері зі своєї миски; щастя: доторкнутися рукою до теплої стіни, яку будував, захищаючись від ненатлого безмежжя та безчасу, перекриваючи доступ хаосові і релятивізму. Тільки той, хто має власну господу, може вірити в Господа і любити Його. Тільки той, хто одгородився од людей, може вийти їм назустріч. Тільки створивши собі осердя, centrum, можна одділити сакральне од профанного, побачити їхню відмінність і сущість. Якщо ж не існує господ — тоді все дозволено. І тоді твердь розчиняється у воді, світло у пітьмі, душа вивітрюється в безвість — і нема тоді про що говорити, мовчати й говорити знову.

19. В очікуванні снігу (Миколі Рябчуку). Ми всі перебуваємо в очікуванні снігу, затято тримаючи очима нерухомість грудневого краєвиду. В оцьому триманні — одна з найбільш характерних рис нашого людування, нашого способу виконувати буття. Перебування в очікуванні і триманні, хисткий трон, з якого ми правуємо незримо окресленим простором краю між сущим та істотним. Коли приходять сніги — а вони таки приходять, рано чи пізно, — вони застають нашу бездержавну владу украй роззосередженою; вони застають владу, яка тримає нас у полоні тримання і виконання. Сніги збирають нас. Сніги — це Логос, який відбирає у нас німу владу, повертаючи натомість голос. Але і тримання, і виконання, і людування так само дар снігів; відсутніх снігів. І тому, відібравши у нас владу тримання та виконання, визволивши від очікування, очистивши від людування, сніги збирають нас у волі, у непричетності й осібності, повертаючи всетишу без-дарності, забираючи у непридатність. Але ми все одно повертаємося, рано чи пізно, потрапляючи до нерухомої пастки очікування, потрапляючи до тримання, перебуванням виконуючи буття. Ми є.

20. В очікуванні Троянди. (О. Г.) Ти знову снилася мені сьогодні — а за вікном у цей час летіли перші сніги і лягали на голодну землю, і танули. Я чув крізь сон, як скрапували танучі сніги, чув безшумний лет їх — і продовжував блукати з тобою маленьким передріздв'яним містечком, шукаючи помешкання, винайняте нами на короткий час у старої неохайної жінки; помешкання було так само неохайним і старим, але тепер це вже не мало для нас значення, — тому що зовсім поруч стояло Різдво, тому що минуло сім років, відколи ми почали цей нечуваний роман, тому що ми були самі і кохали одне одного, божевільні, приречені, безсмертні. Це так дивно — бачитися лише у снах або у віршах, бачитися на письмі, бачитися на єдину мить, осяяну сполохом, вічно ту саму і щоразу інакшу; і не знати, хто влаштовує нам ці летючі побачення; і не знати, коли ми побачимося наступного разу; і знати, що побачимося неодмінно — посеред пекла, посеред Раю, посеред Землі, в осерді нашого серця, єдиного для двох, Трояндо, яка знову снилася мені сьогодні, в один із найнебезпечніших, найубогіших періодів моєї таємної подорожі квітучою долиною сліз, — і скрапували

танучі сніги, і гордо стояли зимові дерева, у відчайному вабленні простягнувши голі осніжені віти до неба, в якому очікувала Ти.

21. В очікуванні Різдва (Ігореві Римаруку). Різдв'яна ніч, убогий ангел, ситі і байдужі пастухи, які розважаються переглядом еротичного фільму; до неможливості потворно перекладена Біблія, моторошні друкарські помилки, дика мова літургії. І все-таки він продовжує прилітати сюди; сюди також. І все-таки. Розмолені хлопчаки з розпашілими щічками і моцартівськими веселощами в очах; чемні, принишклі дівчатка у святкових строях; статечні господарі, перевтомлені господині, догасаючий народ. Чистий ангел співає у морозяному небі, дмухає у золоту сурму, ронить білі пера на засніжену землю і сльози його замерзають на льоту, — обдерті шати, ветхі Євангелії, вм'ятини на золотому інструменті. Вони більше не повірять, хлопчику; оці, отакі — не повірять, скільки б ти не старався, скільки б не перекидався через голову у височенній пітьмі безбожного неба. Після всього, що сталося, а найгірше — не сталося — тут, твоя вість не стосується їх. Треба було тут допомагати. Треба було тут втручатися. Треба було тут царювати — бідне, безпритульне дитя, якому так палко вірили діти і ті, хто не від світу цього, — упродовж двохтисячолітнього снігопаду. Бог не народжується протягом однієї ночі; Бог народжується протягом не одного життя.